

A monumentális formák kishitű zeneköltője

Anton Bruckner

Malina János

Közvetlenül Johannes Brahms után hadd foglalkozzunk egy olyan komponistával, aki nagyjából vele egyidős volt, akivel pályájuk jelentős részét – csúcspontját és betetőzését – egyazon városban, Bécsben töltötték, de aki szinte minden tekintetben éles ellentéte volt Brahmsnak: Anton Brucknerrel. Hogy miben is különböztek olyan élesen? Egyikük sem volt bécsi, igaz; ám Brahms észak-német volt, Bruckner viszont osztrák, sőt felső-ausztriai lokálpatrióta; mindketten szerény anyagi viszonyok közt nőttek fel, csak hogy Brahms meglehetősen labilis, míg Bruckner tisztas és erős családban; mindketten nőtlenné maradtak, de míg Brahmsot körülrajongták a nők, Bruckner csak oly éteri tisztasággal tudott rajongani, hogy folyton visszautasították; Brahms művelt és olvasott volt, ezzel szemben Bruckner érdeklődése meglehetősen szűk körre korlátozódott; Brahms vallási közömbösségével szemben Brucknernek – mint látni fogjuk – egész lényét áthatotta a mélységes és buzgó hit; végül pedig Bruckner rajongott Wagnerért, míg Brahms éppenséggel az anti-wagnerianusok emblematikus zeneszerzője volt.

Szomatikus betegségek szempontjából Bruckner élete meglehetősen eseménytelen, illetve egyhangú. 1824-től 1896-ig, tehát hetvenkét évet élt. Erett koráig semmiféle súlyosabb vagy krónikus betegségről nincs tudomásunk; életének utolsó másfél évtizedében pedig egyetlen, fokozatosan súlyosbódó betegség játszik fontos szerepet: a minden bizonnyal szívkoszorúér-elmeszesedéses eredetű szívizomgyengeség, amely mögött kiváltó okként kézenfekvő az egészségtelen táplálkozást, az erős dohányzást és a mozgásszegény életmódot feltételeznünk. Jóval izgalmasabb témát kínál számunkra Bruckner személyisége, amely több tekintetben is meglehetősen sajátos, sőt extrém.

Nemigen túlzunk, ha azt állítjuk, hogy a zenetörténet jelentős alkotói közül Bruckner önbizalma, önértékelése állt a leggyengébb lábakon. Más szerzők is voltak, akik újra és újra revideálták műve-

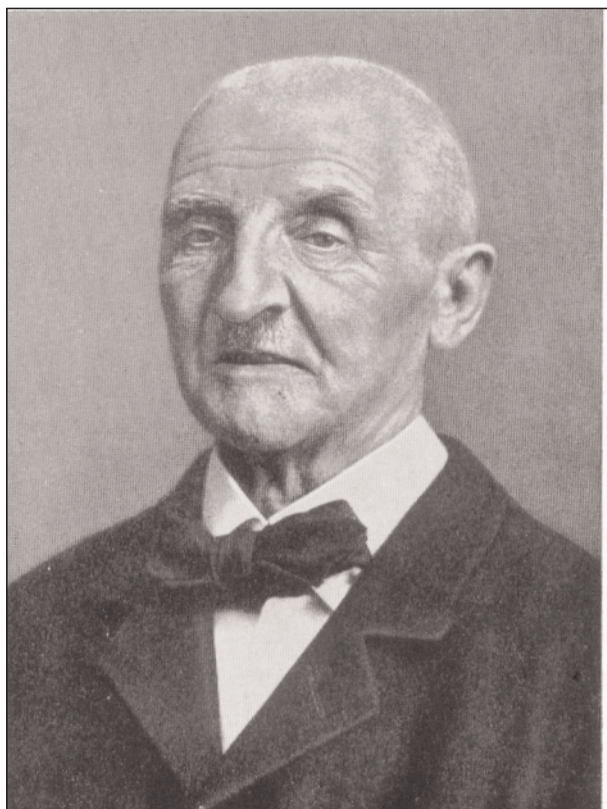

Anton Bruckner 44 éves korában

iket, mert sohasem érezték őket tökéletesnek; más zeneszerzők is rutinszerűen szorongtak amiatt, hogy képesek lesznek-e befejezni azt a művet, amelyen éppen dolgoznak. Bruckner azonban nem annyira saját – vélt vagy valóságos – gyengéi, hiányosságai miatt ostromozta magát, mint inkább magától értetődőnek vette, hogy nem egyenrangú másokkal, véreben volt, hogy eleve alárendelt szerepben lássa magát mindenfajta tekintéllyel szemben. Sokszor szinte úgy érezzük, öröme telt a szervilis viselkedésben. Igaz, ezzel látszólag ellentétes módon, működött benne a bizonyítási kényszer is, ezért járta ki 37 éves korában, hogy – miután zenei tudását autodidaktaként, illetve magánjellegű tanulmányok révén szerezte – a bécsi konzervatórium levezgáztassa és „az összhangzattan és az ellenpont professzo-

rának” nyilvánítsa. Igen ám, de hogyan állt elő az a helyzet, hogy a csodagyereknek nem tekinthető, de kivételes képességeit már igen korán eláruló Bruckner csak tanítói képesítésre tett szert? Nos, annak, hogy amikor értő és segítőkész prelátusa a St. Florian apátság fiúkórusát a hangváltás miatt elhagyni kényszerülő tizenöt éves ifjúnak feltette a kérdést: milyen további tanulmányokat szeretne folytatni, ő, mélyen átélt kötelességtudással, azt felelte, hogy édesapja és nagyapja példáját követi, és tanítónak megy. Ezzel a válasszal nem csupán a családi hagyománynak rendeli alá a saját természetes hajlamát, hanem – azáltal, hogy a rövidebb tanulmányok a keresőképesség gyorsabb elérését ígérték – az akkor már özvegy édesanyjával, illetve testvéreivel szemben érzett fiúi, családi kötelességének is. Ez az önfeláldozás ugyanolyan természetes volt számára, mint erős és uralkodó hajlamú édesanyjának bálványozása.

Bruckner egyéniségét meghatározó kora gyermekkori élmények egyik kulcsa nyilván az anya személyisége volt; a másik a sokgyermekes tanítócsalád összetartó, fészekmeleget biztosító, ugyanakkor azonban puritán, szigorú és tekintélyelvű légköre. Az apa – aki elsőként inspirálta fia zenei érdeklődését, hiszen maga is orgonált az istentiszteleteken, s ilyenkor Anton izgatottan és megilletődve ült mellette az orgonapadon – nem győzte visszanyesni ambícióit, a karnagyi vagy orgonistapályáról való álmodozást irreális nagyravágyásként bélyegezve. Szinte minden kisgyermekkori élménye egy irányba mutatott: az alázat, az engedelmesség, saját kicsiségének érzése, a másoknak való szükségszerű alárendelés irányába. Úgy érezhette, életpályáját illetően sem őt illeti a döntés, hiszen azt a családi hagyomány nem is előírja: magától értetődőnek tekintti az elsőszülött fiúgyermek számára. Anton Brucknert édesapja korai halála után, tizenhárom évesen vették fel énekes fiúnak a St. Florian apátságba, s két évvel később annak ellenére „döntött” a tanítói hivatás mellett, hogy az ott töltött idő alatt az orgona- és a hegedűjátékban, s generálbasszus-játékban is kitűnt. Az apátságban pártfogó előljárókra, élő hitbéli közösségre talált és intenzív zenei élményekben részesült. Mindez meghatározónak bizonyult egész életére: végső soron mindenhonnan ide vágyott vissza, annál inkább, mert szűkebb hazájának tájait is rajongásig szerette. A tanítói hivatásra Linzben készült fel, majd egy környéki faluban helyezkedett el segédtanítóként. Egy éven át jobbagyként zsákmányolta ki első feljebbvalója. Később egykori prelátusa segítségével sokkal emberségesebb helyre került, majd 1845-ben visszatérhetett – előbb tanítóként, azután ideiglenes orgonistaként – a St. Florianba. Közben egyre intenzívebben foglalkozott zeneszerzés-tanulmányokkal. A nagy fordulat akkor következett be életében,

Az idős Bruckner

amikor 1855-ben, 31 évesen a linzi dóm orgonistája lett, s így – végérvényesen túllépve a vidéki tanító életkeretein – immár magas presztízsű zenei posztra került. Ettől fogva már neves bécsi tanárokhoz járt tanulni, egészen negyvenéves koráig. Első jelentős műveit is a 60-as évek közepe táján írta, immár Wagner műveivel, sőt magával Wagnerrel is megismerkedve. 1868-ban Bécsbe költözött, s előbb az ottani konzervatóriumban, később pedig az egyetemen is zeneelméletet és orgonajátékot tanított. Bécsben azonban bizonyos fokig mindvégig idegen maradt: egyfelől szüntelenül visszavágyott szűkebb hazájába, másfelől a bécsi közönség, a kritikusok, a zenei élet potentátjai csak nagyon lassan és vonakodva fogadták őt be. Nem is egy jelentős művét csak nagy késéssel tudta bemutatni; de még az 1880-as években, egyre növekvő hírnevének időszakában is előfordult, hogy Németországban örömmel fogadták azt a kompozíciót, amire otthon nem talált előadót. Ez persze azzal is összefüggött, hogy Bécs a Wagner-ellenesség fellegvára volt Eduard Hanslicknak, a rettegett zenekritikusnak a parancsnoksága alatt, míg Bruckner, a maga harcosnak a legnagyobb rosszindulattal sem nevezhető módján, Wagner bámulója volt, s így automatikusan az ő szerkértáborához számították. (Brahms, aki amúgy inkább csak passzív módon volt Hanslick bálványa, „mintazeneszerzője”, Brucknert illetően bizony

nem egyszerűen értetlenkedő, hanem kifejezetten durva megnyilatkozásokra ragadtatta magát.)

A 7. szimfónia 1885-ös, elsőprő sikert hozó lipcei bemutatója után Brucknert azonban már semmiképp sem lehetett egy kézlegyintéssel elintézni. 1886-tól sorra jöttek a hivatalos elismerések: a Ferenc József-rend, 1891-ben a bécsi egyetem díszdoktorsága, a császári kegydíj. Külsőségeiben pályája kiteljesedett: amit elért, sokszorosan meghaladta mindazt, amit életének első három évtizedében egyáltalán elképzelhetett. 1887-től kezdve már csak egyetlen alkotói cél foglalkoztatta, hogy be tudja fejezni 9. szimfóniáját.

Bruckner, az ember azonban nemigen változott, sikerei egy-egy dologban hozhattak ugyan számára kielégülést, de valószínűleg nem lett boldogabb, nem vált kevésbé magányossá. Bruckner életének ugyanis két kulcsfontosságú tényezője a kielégületlenség és a magányosság. Édesanyjához hasonlóan, tehát valószínűleg genetikusan is, hajlamos volt a neurózisra, a depresszióra, kényszeresség gyötörte – mindez önmaga számára is világos volt. Depressziója időről időre válságos méreteket öltött; s ami a kényszerességet illeti, tudjuk, hogy számolási kényszerben szenvedett, mindent meg kellett számálnia: a fák leveleit, a csillagokat, a tapéta mintáit vagy éppen egy hölgy nyakláncának gyöngyszemeit.

A magányosság kettős értelemben is megterhelte életét. Mint annyian az édesanyjukhoz túlságosan kötődő férfiak közül, az ő életéből is hiányzott a női társ – nemhogy egy életre vagy hosszú időre szóló, hanem, könnyen lehet, bármifajta intim férfi-nő kapcsolat. De magányos volt abban az értelemben is, hogy szorosabb emberi kapcsolatai rendre valamifajta alárendelődésen alapultak – az alapvető példa Wagnerrel való személyes ismeretsége –; úgy látszik, az engedelmes gyermek „begyakorolt” szerepéhez ragaszkodott, s ez az infantilis vonás, alapvetően a kapcsolatteremtést gátló neurózisával együtt, magányosságra ítélte.

Persze ezzel leegyszerűsítettük a valóságot. Brucknerben természetesen számos ellentmondás is feszült. Nőkkel való kapcsolatára az volt jellemző, hogy időről időre, még 70. éve felé közeledve is, szerelmi fellángolást élt át valamilyen – rendszerint igen fiatal és feltűnően szép – hölgyismerőse iránt, s érzelmei kifejezésének mindig ugyanazt a módját választotta: írásban megkérte a kezét – hiszen milyen vallásos meggyőződése miatt még egy heves érzelmet is csak a házasság kötelékében tartott elfogadhatónak. Nem csodálkozhatunk, hogy a mindenkorai jelölt – vagy szülei – kivétel nélkül nemet mondtak. Eléggé kézenfekvő, hogy az introvertált és neurotikus ember valódi kapcsolattól való félelmével milyen jó összhangban volt a – különben tökéletesen őszinte – „életidegen” vallásosság: tökéletes eszköz volt arra, hogy „megóvja” a sikertől.

Másfelől nehéz légből kapottnak tekinteni azt a beszámolót, amely egy Bruckner által ismert St. Florian-i szakácsnő unokájától származik; eszerint a fiatal Bruckner egy ízben, amikor a még szintén ifjú nagymamával találkozott a fogadó udvarán, így bókolt neki: „Milyen szép karok, milyenek lehetnek akkor a combok?”. És arról is szólnak visszaemlékezések, hogy a gyermek Bruckner ugyanolyan pajkos és csínyekre hajlamos volt, mint társai, s kedvenc rabló-pandúr játéka miatt sokszor elkésett a hazamenetellel, amiért azután meg is fenytették.

Mindez persze csak látszólag ellentmondás. Érhetnek egy érzékeny kisgyermeket súlyos neurotizáló hatások úgy is, hogy látszólag boldogan éli mindennapjait. Márpedig Bruckner érzékeny volt, és érték a halállal kapcsolatos igen korai élmények. Mindössze négyéves volt, amikor a falu haldokló papja halalos ágyához hívta, hogy megáldja őt. Az élmény nagyon mélyen megrázhatta a gyermeket, mert amikor édesapjának feladták az utolsó kenetet, a tizenhárom éves Anton elájult a feszültségtől. A halál olyan mélyen izgatta és felkavarta, hogy imádkozott édesanyja 1860-ban bekövetkezett halála után kifüggesztette a falra a halalos ágyán készített fényképet, és nehéz pillanatokban, mint valami szentképhez, ahhoz imádkozott. Saját szavai szerint egész életében rendkívüli érdeklődéssel kísért „mindent, ami az orvostudománnyal, betegséggel és halállal kapcsolatos”.

Nyilvánvaló, hogy saját halála, s a halál után fennmaradó test misztikája is nagyon foglalkoztatta. Végrendeletében részletesen megszabta, hogy hova temessék (természetesen a St. Florian apátságba), s valóságos vagyont hagyott az apátságra annak fejében, hogy évi hat alkalommal mondjanak szentmisét a lelki üdvéért. De még megdöbbentőbb az a függelék, amelyet 1893-ban kelt végrendeletéhez egy évvel később hozzáfűzött. Ebben azt kéri, hogy az orgona alatti kriptában elföldelés nélkül helyezék el kettős fémkoporsóját, s a belső koporsón az arc fölött üvegablak legyen. Külön hozzáteszi, hogy ha valamilyen előre nem látható ok miatt a szabad elhelyezés nem volna lehetséges, akkor a koporsót elfalazhatják, és kőlappal befedhetik, de semmi esetre se temessék be földdel. „A St. Florian-i nyilvános temetőben nem óhajtok nyugodni” – teszi hozzá legvégül.

Nem mindennapi feszültségek tölthették be az életét olyasvalakinek, aki így végrendelkezik. Bruckner valami módon egész életében mélyen meg volt győződve arról, hogy neki kicsinynek kell lennie – és közben szeretett volna nagy és elismert lenni, szeretne volna, hogy köze lehessen szép nőkhöz és híres emberekhez. És eközben jelentős, alkotó tehetség volt. Erőtéljes és katartikus zenéje őrzi álmait azokról az életokról, amelyeket nem élhetett meg.